

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/91>

ПРОБЛЕМАТИКА РЕАГУВАННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ВИПАДКІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА У ВОЄННИЙ ЧАС

PROBLEMS OF RESPONDING TO AND DOCUMENTING CASES OF SEXUAL VIOLENCE IN WARTIME

Батраченко Т.С., к.ю.н., доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
Університет митної справи та фінансів

Ця стаття розглядає складні та болісні питання, пов'язані з сексуальним насильством у рамках воєнних конфліктів, підкреслюючи нагальну потребу в ефективному реагуванні на ці виклики, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Стаття детально аналізує, як сексуальне насильство використовується як зброя у війнах, завдаючи травм індивідуальним жертвам і руйнуючи соціальну структуру спільнот. Вона зосереджується на розгляді механізмів реагування, документування злочинів та судового переслідування, що включає в себе як міжнародні протоколи, так і національні практики, із особливим акцентом на реалізацію цих підходів в Україні.

Дослідження детально розглядає Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства під час конфліктів, аналізуючи його роль у формуванні ефективних і об'єктивних правових основ. Особливу увагу звернено на "Кодекс Мурад", який визначає етичні стандарти у взаємодії з жертвами, акцентуючи на значенні гуманного ставлення та захисту їхньої честі та гідності у вразливому процесі документування свідчень. Значна частина статті присвячена обговоренню викликів, з якими стикаються служби підтримки жертв, включаючи юридичні, медичні та соціальні аспекти надання допомоги. Аналіз включає розгляд проблем, пов'язаних із доступом до правосуддя, проблеми конфіденційності даних та потреби у культурно чутливому підході до роботи з постраждалими. Окремий акцент робиться на необхідності розробки і впровадження комплексних програм навчання для фахівців, які безпосередньо працюють з жертвами, з метою підвищення їх компетентності та забезпечення ефективної підтримки.

Стаття також закликає до зміцнення міжнародного співробітництва у вирішенні питання сексуального насильства під час війни, виокремлюючи необхідність глобальних зусиль для створення ефективних механізмів реагування, які можуть допомогти запобігти цим злочинам і забезпечити справедливість для жертв. Робота наголошує на важливості широкої міжнародної відданості принципам прав людини та розвитку стратегій, спрямованих на поліпшення умов життя постраждалих, їхнє відновлення та реінтеграцію в суспільство. Є важливим внеском у літературу, яка займається воєнними конфліктами та правами людини, оскільки вона детально висвітлює складні виклики, пов'язані з реагуванням на сексуальне насильство в умовах війни, і пропонує конкретні рекомендації для їх вирішення.

Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні конфлікти, жертви насильства, міжнародні стандарти, міжнародний протокол, документування злочинів, правосуддя, соціальна реінтеграція, міжнародне співробітництво, права людини, гендерно зумовлене насильство.

This article addresses the complex and painful issues associated with sexual violence in the context of armed conflicts, highlighting the urgent need for effective response at both national and international levels. The paper thoroughly examines how sexual violence is used as a weapon in wars, causing trauma to individual victims and dismantling the social structure of communities. It focuses on examining mechanisms for response, documenting crimes, and legal prosecution, which include both international protocols and national practices, with a special emphasis on their implementation in Ukraine.

The research thoroughly examines the International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict, analyzing its role in forming effective and objective legal frameworks. Special attention is given to the "Murad Code," which sets ethical standards for interaction with victims, emphasizing the importance of humane treatment and the protection of their honor and dignity during the sensitive process of gathering evidence. A significant portion of the article is devoted to discussing the challenges faced by victim support services, including legal, medical, and social aspects of providing assistance. The analysis includes an examination of issues related to access to justice, data confidentiality problems, and the need for a culturally sensitive approach to working with victims. A particular focus is made on the necessity to develop and implement comprehensive training programs for professionals who work directly with victims, aiming to enhance their competence and ensure effective support.

The article also calls for strengthening international cooperation in addressing the issue of sexual violence during war, highlighting the need for global efforts to create effective response mechanisms that can help prevent these crimes and ensure justice for victims. The work emphasizes the importance of a broad international commitment to human rights principles and the development of strategies aimed at improving the living conditions of victims, their recovery, and reintegration into society. It is an important contribution to the literature dealing with armed conflicts and human rights, as it thoroughly illuminates the complex challenges associated with responding to sexual violence in wartime and offers specific recommendations for their resolution.

Key words: sexual violence, armed conflicts, victims of violence, international standards, international protocol, documentation of crimes, justice, social reintegration, international cooperation, human rights, gender-based violence.

Сексуальне насильство, пов'язане з воєнними конфліктами, становить одну з найбільш болючих і водночас найменш освітлених граней сучасних збройних протистоянь. Це явище, попри свою актуальність, часто лишається поза увагою головних медійних наративів і міжнародної спільноти, що сприяє як стигматизацією постраждалих, так і недосконалістю механізмів їх захисту та підтримки. Відтак, розуміння глибоких механізмів реагування на

випадки сексуального насильства в зонах військових дій, а також документування цих подій, набуває стратегічного значення для ефективного вирішення цієї проблеми.

Зокрема, в Україні, де воєнний конфлікт із росією спричинив глибокі соціальні та гуманітарні кризи, сексуальне насильство використовується як зброя війни, завдаючи глибоких травм постражданим і цілим спільнотам. Реальність показує, що жертви часто зіштовхуються із числен-

ними перешкодами, коли намагаються отримати справедливість або доступ до служб підтримки, а повідомлення про злочини часто ігноруються або недооцінюються через страх, стигму чи відсутність ресурсів для належного розслідування.

Таким чином, ця стаття має на меті детально проаналізувати глобальні норми та місцеву практику у сфері реагування та документування сексуального насильства, що відбувається у контексті воєнних конфліктів. Значна увага приділяється зіставленню міжнародних протоколів, таких як Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства, та національних механізмів їх імплементації, зокрема на прикладі України, що дозволяє глибше зрозуміти та висвітлити необхідність розробки та впровадження більш ефективних стратегій допомоги постраждалим.

В контексті глобалізації правових норм і зростання міжнародної уваги до прав людини, особливе місце займають стандарти документування сексуального насильства, зокрема в умовах воєнних конфліктів. Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства у ситуаціях конфлікту виступає як ключовий інструмент, що визначає як загальні, так і специфічні норми для правильного підходу до збору доказів і захисту жертв. Цей протокол об'єднує найкращі практики та методології, що були апробовані на міжнародному рівні, з метою забезпечення належного розслідування таких злочинів, що забезпечує не тільки юридичну справедливість, але й соціальне відновлення постраждалих [1].

«Кодекс Мурад», розроблений як доповнення до міжнародних протоколів, спрямований на встановлення етичних норм взаємодії з постраждалими від сексуального насильства в умовах конфлікту. Цей документ наголошує на необхідності гуманного поводження з жертвами, враховуючи їхній психологічний стан і потреби, що є критично важливим для запобігання додатковій травматизації під час процесу документування. Кодекс підкреслює значення прозорості, конфіденційності та поваги до особистості жертв, закладаючи основу для етичного збору доказів та їх подальшого використання у кримінальному переслідуванні [2].

Таким чином, ці міжнародні документи формують систему підходів, яка є фундаментальною для ефективного реагування на сексуальне насильство в умовах війни. Вони не тільки допомагають правоохоронним органам та правозахисникам у їхній роботі, але й забезпечують необхідну підтримку та захист жертв, знижуючи ризики повторної віктимізації та сприяючи їхньому відновленню та реінтеграції в суспільство.

Ідентифікація жертв сексуального насильства, зокрема в контексті воєнних конфліктів, є однією з найскладніших завдань, яка вимагає застосування комплексного підходу та спеціалізованих методик. З огляду на складність та чутливість цієї проблеми, розуміння та використання відповідних індикаторів є критично важливими для ефективної ідентифікації постраждалих і, відтак, для надання їм належної допомоги та захисту. Отже, глибоке знання про характеристики та прояви сексуального насильства може сприяти кращому виявленню таких випадків, що є особливо важливим у ситуаціях, де жертви можуть не повідомляти про злочини через страх, сором або недовіру до правоохоронних органів. Фахівці, які працюють у цій сфері, мають використовувати ряд індикаторів для виявлення можливих жертв. Ці індикатори включають, але не обмежуються, фізичними симптомами (такими як травми, що свідчать про насильницькі дії, або інші медичні знаки, специфічні для сексуального насильства), психологічними реакціями (наприклад, симптоми посттравматичного стресового розладу, зміни в поведінці), а також контекстуальними ознаками (такими як раптова зміна особистісних поведінкових моделей чи ізоляція від соціального оточення) [3].

Вивчення методів розпізнавання цих індикаторів є ключовим для правильного та своєчасного відгуку на випадки сексуального насильства. Крім того, забезпечення належного навчання для фахівців, які здійснюють ідентифікацію жертв, може значно покращити якість та ефективність реагування. Це, в свою чергу, сприяє не тільки захисту жертв від повторної травматизації, але й забезпечує збір достовірних даних для кримінальних розслідувань та судових процесів.

Доступ до служб підтримки та правосуддя для постраждалих від сексуального насильства, особливо в умовах воєнного конфлікту в Україні, як і в багатьох інших регіонах, є суттєво обмеженим. Ці обмеження, поєднуючись із серйозними викликами, що ставлять перед собою структурні, юридичні та соціально-культурні перешкоди, затруднюють надання ефективної допомоги жертвам. Тому необхідність глибокого аналізу та розуміння цих проблем є важливим для розробки більш ефективних стратегій доступу до правосуддя та підтримки.

Фізична доступність до правоохоронних органів і судових інституцій в Україні часто ускладнена через активні бойові дії, окупацію територій, а також недостатнє фінансування та ресурси. Відтак, постраждалі можуть зіштовхуватися з численними перепонами, що перешкоджають їм в отриманні необхідної юридичної допомоги та захисту в суді. Додатково, юридичні проблеми, такі як відсутність спеціалізованих законів, що регулюють процесуальні аспекти розгляду справ сексуального насильства в умовах війни, ускладнюють процес правосуддя та зменшують його ефективність [4, с. 88].

Організаційні виклики включають відсутність координації між різними службами, що займаються реагуванням на сексуальне насильство. Не рідко це призводить до бюрократичних затримок і недоліків у комунікації, що затруднює процес допомоги постраждалим. Також існує значна кількість професійних проблем, таких як нестача кваліфікованих фахівців, що мають спеціальну підготовку для роботи з випадками сексуального насильства, що значно знижує якість послуг, які можуть бути надані постраждалим.

Соціальні перешкоди включають стигматизацію жертв та присутність гендерних стереотипів, що можуть впливати на рішення постраждалих повідомляти про злочин або звертатися за допомогою. Такі стереотипи надають негативний вплив на суспільну перцепцію сексуального насильства і можуть призводити до вторинної віктимізації жертв, які вирішують звернутися по допомогу [2].

Враховуючи ці проблеми, важливо розглядати комплексні підходи для поліпшення доступу до правосуддя та служб підтримки для жертв сексуального насильства в Україні. Розробка і впровадження спеціалізованих програм і сервісів, а також навчання для фахівців, можуть стати ключовими кроками на шляху до забезпечення ефективної підтримки та захисту постраждалих.

Як зазначає І. Г. Заворотько, проблематику роботи таких служб варто розглянути на прикладі Нюрнберзького процесу. Відтак, слід підкреслити, що спеціалізовані служби можуть використовувати історичний досвід для розробки кращих практик у взаємодії та відповіді на сексуальне насильство у сучасних конфліктах [4, с. 86].

В Україні, згідно з даними вивчення міжнародних злочинів, важливою є координація між неурядовими організаціями, медичними установами та правоохоронними органами для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем постраждалих. Ця координація є ключовою для того, щоб постраждалі мали доступ до необхідних ресурсів, від медичного обстеження до юридичної підтримки. Служби також забезпечують навчання фахівців, щоб підвищити їхню компетентність у виявленні випадків насильства та наданні допомоги без подальшої травматизації жертв. Таке навчання включає інструктаж

з культурної чутливості, гендерної свідомості та технік емпатійного спілкування.

Спеціалізовані служби підтримки, що працюють з жертвами сексуального насильства у воєнних умовах, відіграють критично важливу роль у наданні необхідної допомоги та захисту. Важливість цих служб полягає не тільки в наданні безпосередньої допомоги, але й у координації з іншими організаціями та інститутами для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем постраждалих. Отже, аналіз реальних кейсів демонструє, як ефективно можуть працювати ці служби у взаємодії та як вони адаптуються до складних викликів умов війни [5].

В Україні, наприклад, має місце активне взаємодія між неурядовими організаціями, медичними установами та правоохоронними органами. Ця координація є ключовою для того, щоб забезпечити, що постраждалі мають доступ до необхідних ресурсів, від медичного обстеження до юридичної підтримки. Відтак, приклади з практики включають створення мобільних груп, які швидко реагують на повідомлення про випадки сексуального насильства, і координацію з місцевими центрами соціального захисту для забезпечення подальшої підтримки.

Ці служби також забезпечують навчання фахівців, щоб підвищити їхню компетентність у виявленні випадків насильства та наданні допомоги без подальшої травми жертв. Таке навчання включає інструктаж з культурної чутливості, гендерної свідомості та технік емпатійного спілкування. Важливим аспектом є також робота з суспільною свідомістю, щоб розширити розуміння насильства та його наслідків, а також зменшити стигму, яка часто оточує жертви [5].

Таким чином, спеціалізовані служби підтримки відіграють незамінну роль у створенні безпечного та підтримуючого середовища для жертв сексуального насильства. Їхня здатність до швидкого реагування, комплексної допомоги та ефективної взаємодії з іншими службами є ключовими у забезпеченні довготривалого відновлення та соціального захисту постраждалих.

У зв'язку з аналізом сексуального насильства у контексті воєнних конфліктів, який був здійснений у цій роботі, можна сформулювати ряд важливих рекомендацій для ефективного реагування та забезпечення захисту постраждалих. Передусім, критично важливим є забезпечення комплексної підтримки жертв, що охоплює не тільки медичне та психологічне втручання, але й юридичну допомогу та соціальну реінтеграцію. Це вимагає координації між різними службами підтримки, включаючи медичні установи, правоохоронні органи та соціальні служби, щоб забезпечити всеосяжний підхід до вирішення потреб постраждалих.

Окрім того, належне документування та розслідування випадків сексуального насильства є ключовим для подолання безкарності та забезпечення справедливості для жертв. Використання міжнародних стандартів, таких як Міжнародний протокол з документування та розслідування, може значно підвищити якість розслідувань і судових процесів, забезпечуючи збір надійних доказів та етичне поводження з жертвами [6].

Навчання і розвиток навичок фахівців, які працюють безпосередньо з жертвами сексуального насильства, повинні включати елементи культурної чутливості, гендерної свідомості та знання про особливості взаємодії з постраждалими у стресових та травматичних ситуаціях. Таке навчання допоможе забезпечити належну допомогу жертвам і захист їхніх прав протягом усього процесу відновлення.

Враховуючи вищезазначене, міжнародне співробітництво та координація у боротьбі з сексуальним насильством у воєнних конфліктах є невід'ємними для забезпечення ширшої підтримки та впровадження ефективних стратегій на глобальному рівні. Зусилля міжнародної спільноти мають сприяти створенню умов, в яких жоден випадок сексуального насильства не залишиться без належної уваги та справедливого розгляду, з метою зняття ризиків повторної віктимізації та сприяння відновленню постраждалих осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті: короткий огляд положень – Центр Верховенства Права. *Центр Верховенства Права*. URL: <https://rol.ukma.edu.ua/202209291/#:~:text=Міжнародний%20протокол%20-%20це%20комплекс%20керівних,прав%20людини%20або%20гуманітарного%20права>. (дата звернення: 14.07.2024).
2. Murad Code (Ukrainian) – Murad Code. *Murad Code*. URL: <https://www.muradcode.com/uk/murad-code> (date of access: 14.07.2024).
3. Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 01.02.2019 р. № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
4. Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно зумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин у нюрнберзькому процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 4. С. 83–88.
5. 1547 «Центри допомоги врятованим. 1547» Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/tsentry-dopomogy-vryatovanyum/> (дата звернення: 14.07.2024).
6. Як документувати воєнні злочини, аби не зашкодити слідству. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/570644_yak_dokumentuvati_voienni_zlochiny_abi.html (дата звернення: 14.07.2024).